

Kisebb közlések.

Helyesírás és túlterhelés. *Orthographie und Schulreform* cím alatt élénken írt tanulmányt olvastunk *Stöckel H.*-től a *Bayerische Zeitschrift für Realschulwesen* egyik idei füzetében (Neue Folge I. B. 3. u. 4. Heft). A főlajdulás a németországi helyesírás iskolai hasznavehetetlensége ellen irányul. Hát még mink mit szóljunk, kik kénytelenek vagyunk a még nehezkesebb osztrák-német «helyesírást» tanítani?! — Hadd álljon itt *Stöckel* cikkének tartalma egészen rövid kivonatban:

A helyesírás okozta számos zavarnak és kétségnek főoka a következetesség teljes hiánya. Ha a helyesírás reformjánál teljesen következetesen jártak volna el, akkor természetes, hogy izgatottságot idéztek volna elő, mint minden egyéb reformnál is, de lassan-lassan megszoktuk volna az írásmódot. A mai következtelen orthographiát pedig sohse fogja a nép magáévá tenni, mert egyes esetekben változtat a régin, másokban nem, s így egész valójá az emlékező tehetségen alapszik. Hi nem a közönséges embernek nem áll rá a feje az ilyen kicsiségre, és nincs ideje, hogy orthographiai szótárban nézze meg, mikép kell egy szót írni.

A legkiáltóbb következtelenséget az idegen szók írásában tapasztaljuk. *Cirkus* és *Zirkel*, *Particip* és *Prinzip* megannyiszor láthatók egymás mellett. A szabálynak úgy kellene minden esetben hangzania, hogy német hangzású szóknak írásmódjuk is legyen németes, ne aggasson az iskolatudós emlékeztető czédulát minden szó nyakába, hol született. *Leutnant*, *Kristall*, *Panther* ma német szók, pedánság őket *Lieutenant*-nak, *Krystall*-nak, *Panther*-nak írni.

Nem kevésbé helytelenek a hasonlóhangzású szók megkülönböztetésére orthographikus jelzések, mint *Thon* és *Ton*, *mahlen* és *malen* stb. «Mintha a német nép — mondja *Buchner* — csupa velőtlen hülyékből állana, kik olvasás közben alusznak.» — De ha már tényleg tartanunk kell ilyes valamitől, mért írjuk a «balgát» és «kaput» egykép *Thor*-nak, az «őrizetet» és «kalapot» *Hut*-nak stb? A ki mondott szó él egyedül, az is csak a mondatban való összefüggésével. Az iskolameszteres erőlködés, hogy az írás többet fejezzon ki, mint az élőszó, számtalan szórszálhasogatásra vezetne. A ki gondolkodik, megérti a mit olvas, e nélkül is; a ki nem, azon ez se segít. A betű öl, a szellem éltet! . . .

Hanem hát szükség van, úgy látszik, e százféle szabályra és kivételre, szükség van rájuk, hogy a heti 6—8 órát legyen mivel kitölteni, s hogy a szegény tanuló, ha mi logikai érzéke van, azt is elveszítse. Íratunk vele *th*-t a *That*, *thun* stb. félékben, s ha ő aztán következtelenen

Thag, Thod stbit ír, akkor kijavítjuk «hibá»-ját. Meg kell tanulnia, hogy a hosszú *e* lehet *schwer*, lehet *sehr*, lehet *Speer* alakban. Meg kell tanulnia mindent könyv nélkül, ez a fő: egyes szókat, nem szabályokat, hanem szóképeket, valóságos hieroglifákat.

A kis és nagy kezdőbetűk írása szintén nem csekély bajokat okoz. A szabályok annyira eltérők a különböző esetekben, hogy végre semmit se érnek. Poroszország, Bajorország, Württemberg, Szászország és Baden egyazon esetben egészen másképp állapítják meg a szó helyesírását. Hát nem sokkal okosabb, ha ennyi eltérő és magyarázó szabály helyett magára az egyénre bizzuk az írásmódját?

E sok nyomorúság az életben is elég kellemetlen, de átka, valóságos átka az iskolának. A gyermek logikán alapuló írásmódját visszautasítja a tanító, s a tanulónak így el kell vesztenie a logika értékébe vetett hitét. De azonfölül a gyermeknek testi épségét is veszélyezteti ez a mostani «helyesírás», mert ész nélkül való bemagolást teszen szükségessé, s azonfölül írást, kelleténél százszor több írást. Ezenkívül még a német tanulónak meg kell tanulnia a latin és fraktura írást, kis és nagy betűivel. Csak gondoljuk meg, mennyi fölösleges és haszontalan munkával terheltük meg ezáltal a gyermeket. Mennyivel jobb dolguk van például az olasz gyermekeknek, a kik egy órán megtanulhatják egész helyesírásukat.

Ha túlterhelésről lehet szó jelenlegi iskolai rendszerünkben, hát legnagyobb részét a szabályokkal, kivételekkel és a kivételek alól való kivételekkel telt orthographia okozza ezt. Ezen változtatni kellene. Első sorban maguknak írónknak, ők erre a leghivatottabbak; s ha azt mondanák Jakob Grimmel, hogy senki se foglalkozik örömet kicsiségekkel, arra azt feleljük: szégyen egy nagy nemzetre, hogy ilyen kicsiségektől nem tud szabadulni! Valóban nagyobb, fontosabb teendőink volnának, mint e kicsinyes orthographiai czivódások; de mit tegyünk, ha lépten-nyomon beléjük ütközünk?

Végeznünk kell már egyszer ez apró bajokkal. De ügyeljenek azok, a kik végleg rendezni fogják a helyesírás kérdését, hogy egyedül az *ifjúság* szükségait, a *jövendő nemzedék érdekeit* tartsák szemök előtt, nem a *múlt kényelmes szokását*; a felnőttek ám maradjanak meg régi írásmódjuk mellett, de ne vonják meg az iskolától azt a szerencsét, hogy egyszerű, érthető, könnyen alkalmazható orthographiával éljen.

Az iskola szükségére való tekintettel a következő változtatásokat ajánlja a szerző (melyeknek veleje megegyezik a Raumer vezetése alatt tartott 1876-i berlini conferentia javaslataival):

1. A *th* eltávolítása a német s a meghonosult idegen szavakból.
2. Német szóban (névsz. *Ephew*-ban) *ph* helyett *f* írása.
3. Az *aa* és *oo* helyett egyszerű *a* és *o*.
4. Hasonló hangzású szavak különböző írásmódjának megszüntetése.
5. A nyújtást jelző *h* eltávolítása az *a*, *o*, *u*, *ä*, *ö*, *ü* után.
6. A kis és nagy betűvel való írás tekintetében legyen az az irányadó, hogy kétes esetekben inkább kis betűvel írjunk.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Népnyelvi adatok gyűjtése. A nép nyelvére vonatkozó adatokat sokféle forrásból meríthetjük. Legjobb és leghitelesebb a forrás, ha hozzáértő nyelvész közli a helyszínén tett megfigyeléseit. Ez a legkedvezőbb, de egyúttal a legtrikább eset; ennél fogva ismereteinket gyakran más úton kell szereznünk s meg kell elégednünk a nem szaktudós nyújtotta adatokkal is. Hogy az ilyen adatokat is megbízhatóknak fogadhasuk el, kettőt kell a gyűjtőtől megkövetelnünk: elsősorban azt, hogy anyanyelve legyen a nyelvjárás, a melyről szól, s másodsor azt, hogy ne legyen teljesen laikus s legyen érzéke a népnyelv egyes sajátosságainak megfigyeléséhez. Tapasztalatairól az ilyen gyűjtő három úton adhat számot; vagy feldolgozza s úgy közli az illető nyelvjárásnak mindazon sajátosságait, melyeket ő érdekesnek s feljegyzésre méltónak tart, vagy ép ily célból összeállított kérdésekre felelve közli saját nyelvjárásának jellemző vonásait, vagy pedig csupán arra szorítkozik, hogy az ő nyelvjárásának kiejtése és beszédmódja szerint közöl nagyobb összefüggő szövegeket, s a nyelvészre bízva, hogy keresse ki belőle, a mi rá nézve érdekes.

E módok közül Zolnai a *Magyar Nyelvjárásokról* írt birálatában (NyK. XXIII: 312) „leggyöngébb vízűnek” tartja azt a forrást, midőn kérdő ívek útján szerezzük a nyelvjárásokra vonatkozó ismereteinket. Én azonban az utóbb említett három mód közül, t. i. a midőn nem szakember szolgáltatja az adatokat, ezt tartom a legcélravezetőbbnek, de nem szabad szem elől tévesztenünk azt a két feltételt, hogy anyanyelve legyen a felelőnek az illető nyelvjárás, s hogy ne legyen teljesen laikus. Azok, a kik az én kérdőívemre feleltek, majdnem mind a saját anyanyelvükről adtak számot a feltett kérdések során. S hogy Zolnai nem teljes joggal hivatkozott a felelők ismeretlen nevére, bizonyítsa a következő összeállítás. A felelők között volt 15 tanár, 33 tanárjelölt, 5 lelkész és papnövendék, 8 tanító, tehát ezek mind olyanok, a kik különben is foglalkoznak a magyar nyelvvel. E mellett meg kell említenem, hogy a budapesti egyetemi hallgatók ívei Simonyi Zsigmond, a kolozsváriaké Szinnyei József tanár urak kezén mentek keresztül. A felelők között volt továbbá 1 orvos (Csapodi István dr.), a kit méltán szakembernek tekintetünk a nyelvészet terén is; továbbá 1 városi tisztviselő (Katona Lajos, Nagy Bánya) s 1 postamester (Révész Ernő, Bajmok), a kik mindketten régi gyűjtői a Nyelvőrnek. Igazi laikus csak 9 volt a felelők között; természetes, hogy az ő adataikat kellő ovatosággal használtam.

Természetes, hogy abban a munkában, mely először tárgyalja összefoglalóan a magyar nyelvjárásokat, sok a tévedés, még több a hiány. Azonban e tévedéseket a kérdő ívekre adott feleletek nem szaporították, sőt inkább jelentékenyen kevesbítették. Sokkal hézagosabb volna ma is a magyar nyelvjárások képe, ha nem használhattam volna fel a hozzám érkezett kérdő ívek adatait; s ezentúl is csak úgy ismerhetjük meg minnél teljesebben nyelvjárásainkat, ha nemcsak a szakemberek foglalkoznak velük, hanem belevonjuk a közös munkába mindazokat, a kik a nép nyelve iránt érdeklődnek.

BALASSA JÓZSEF.

Czéczó. E szónak első felét Szarvas G. a Nyr. XXI. 517—8. l. igen tetszőleg fejtette meg. Szerinte az a német *Zech Zeche* másával, a «mulatásgot» jelentő *czéh* szavunkkal egy, a szó másik fele pedig ennek ikerítése volna: *czéh-czöh*, s így szavunk nem szerb, mint valakik gondolták.

Kétségtelen, hogy van egy «mulató társaságot» jelentő *czéh* szavunk, v. ö. «Ez utolsó szökon igen megütköze az egész itas-tzéh, pörlekedés, zenebona támada nagy köztük». Faludi Nemes asszony. (NySz.) «Céh: 3) symposium» Molnár Alb. (NySz.) [Igy értelmezném, a társaságra, nem a cselekvésre Moln. Alb. fordítását.] De ezt a *czéh* szót a mesterczéhek nevéből magyar úton származtatnám, először, mert nálunk is annyit (ha nem többet!) mulattak a czéhek együtt, mint Németországban a hasonló szerkezetű német czéhek; másodsor, mert a német *Zech* szónak is 4 jelentése van, s nem bizonyos, hogy mind egy eredetűek-e ezen egyenlő alakú szók. Az is tesz talán valamit, hogy az önálló *czéh* mindig az eredetibb «társaság» «gesellschaft oder zusammenkunft» jelentést mutatja, a cselekedetre, a «gasterei, schmauserei» jelentésre már új szót képzünk: *czéhel, czéhelés* (NySz.), míg ha valóban a német *Zech-gelage*-t vettük volna át, talán a cselekvést jelentené a töszó is.

Mindez azonban nem sokat dönt a *czéczó* további származtatására, csak annyiban fontos, hogy a *czéh*-et mulató társaságnak s nem annyira mulatásnak vegyük. A második részt illető magyarázatát nem nagyon erőlteti Szarvas, és meg is van annak az a gyengéje, hogy fordított ikerszót csinál. Az ikerszónak ugyanis, ha egyáltalában van bennük külön is érthető szó, a második szavuk értelmes: *dirib-darab, gym-gyom* stb.

A helyes megfejtéshez — Anakreon és Faludi segít bennünket.

«Nosza rajta hát; de többé
Ne tegyünk oly kiabálást
Ahogy iddoggál a szittyá».

Anakreon. Ford. Thewrewk. 63. sz.

«A boros palatczkok párállási és a tomboló tzéhek víg szózati között elfelejti nyavalyás állapottyát». (Nemes urfi, I. közbesz. NySz. «szózat 2».) — Ha itt a «*czéhek víg szózati*» kitévelt *czéh-szó*-ra egyszerűsítjük, mindjárt megvan a «lármás muri» etymologikus helyesírása s a már-már szerb bugyogóba bujtatott *czéczót* egyszerű *sz: cz* hangváltozással a madár-szó, kakas-szó, dob-szó, szél-szó stb. sorába iktathatjuk, hadd hirdesse egy nemzeti tulajdonságunkat, melyet az ókor óta híven megőriztünk.

KALMÁR ELEK.

Kombinált igeidőalak. Kalotaszegen hallható ez az igealak: *elmenének vala*, stb. «Eppég most *ménének vala* el, s már is vissza jöttek». Ez az alak különben Erdélyben nem ismeretlen, s úgy látszik, egybeült sem. Legalább a Nyr. IV. 47. szerint Bakonyban ilyeneket is lehet hallani: *látám vala, hallám vala*. Ezeket az alakokat kétféleképp lehet magyarázni. Mondhatjuk azt, hogy a végzett mult és az elbeszélő mult kombinálásból álltak elő: *látám + látám vala v. volt*. De talán valószínűbb, hogy következőképp keletkeztek:

A népnyelv tanúsága szerint az «*írt volt v. vala*» egyszerű főmondatokban általában régebben elmultat jelent, tekintet nélkül egy más

eseményre, mely esetleg később mult el. A népnyelvi közlések erre bőven nyújtanak példákat, s csak bele kell tekintenünk a Vadrózsákba, mindjárt megjegyezzük a mondottak igazságáról. Itt a régelmultnak a képzete a «*volt v. vald*»-hoz fűződik. A nyelvérzék annyira hozzákötötte a régebben, illetve a rég-elmultság képzetét, hogy átvitte, hozzácsatolta az elbeszélő alakhoz is. Ilyen átvivéssel keletkezett tehát a *látám vala* stb. alak. Élénk elbeszélésben, a hol az ú. n. præsens historicummal él a nép, megesik, hogy régebben elmúlt eseményre «*ír vala*» féle alakot is használ. Erre azonban kevés tanúsít van.

Az elmondottak igazságáról, valamint az összes dialektusbeli igeidőformák használatáról később bővebben fogok beszámolni; általában pedig meg kívánom jegyezni, hogy nem igen írhatjuk alá Szarvasnak azt az ítéletét, hogy a nép nyelve «az igeidők használásában pusztá ingadozásnál egyebet nem tanusít». (Mlgeid. 9.)

MELICH JÁNOS.

Osszét szók a magyarban. A kaukaszusi nyelvekben fölfödözött szóegyezések (XXIII. 119) kíváncsivá tettek s átnéztem Hübschmann könyvét: *Etymologie u. Lautlehre d. oss. Spr.* Csakugyan számos szóegyezést leltem s fölsorolom egyelőre a legszemtetünöbbségeket:

ezüst: *äwzist, awžeste* stb. 119. (Schrader szerint az összét vette át);

vért: *vart'* Schild. zend *veredra* Panzer od. Schild (vö. *kard*: *k'ard*?);

asszony: *äxsîn, axsîn* Herrin, *äfsin, äfšînä* Hausfrau, Wirtin, Schwiegermutter (Hü. 38 e kettőt nem tartja egynek, pedig maga említi, hogy egy helyt *äxsîn* is a. m. Schwiegerm. Vö. 108: *üs, vosä* Frau? — *axsîn* úgy látszik eredetileg „galamb”: «*axsînak, äxsînäg* Taube, bedeutet ursp. die blauschwarze = zend *axšaena* blauschwarz» 26);

agár: vö. *igár, yegár* Jagdhund (Hü. szerint idegen er.; l. NyK. XXIII. 119);

ravasz, *róka*: *ruwas, rūwas, robas, rubas* (neupers. *rōbāh*, skr. *lōpaça*);

kerecsen: vö. «*gärçiya* Habicht < osttürk. *garçiya* astur palumbarius; avar. *garçiya* Habicht, mmordw. *karčigan* id., balkarisch *qürtžiyä*» 127—8.

üstök: *stug* Locke, Büschel Haare, szkr. *stukā* Zotte;

méreg: *marg* Gift (zd. *mahrka*, új perzsa *marg* halál); finn *myrkky*;

zöld: «*zaldä* niedriges Gras, ksl. *zelo herba*»;

híd: *χīd, χēd* (zd. *haetu*, szkr. *sētu*); georgiai *χidi*;

ár: *arj* Preis (szkr. *arha*).

SIMONYI ZSIGMOND.